

підґрунтя для цілого циклу авторитарних політичних режимів, який розпочався в Європі після Першої світової війни. За межами такої інтерпретаційної схеми, Муссоліні залишається історично незрозумілою постаттю – а разом з ним і фашизм. Спотвореною та неповною також ризикує залишитися пам'ять, яку Італія мусить винести зі свого минулого з усіма головними дійовими особами.

«Сучасна» особистість

Якщо не глибокі розшарування підсвідомого колективного чуття італійців, якщо не певні негативні особливості національного характеру, що іще допоможе пояснити політичну епопею Муссоліні з історичної точки зору, ту популярність і харизму, що за ним визнавалися в країні на певному відтинку часу?

На нашу думку, треба звернутися до соціальних, інтелектуальних і психологічних чинників, що визначили історичну епоху, в якій розквітла особистість Муссоліні та здійснилася його політична кар'єра. Якщо його постать або, краще кажучи, доволі суперечлива збірка його образів настільки глибоко вразила уяву італійців, то це, очевидно, тому, що вона знайшла придатний ґрунт з огляду історичних цінностей і домінуючих культурних позицій на певному етапі італійської історії.

Незайвим буде згадати деякі аспекти біографії Муссоліні: низьке, простонародне походження, кочову бунтарську молодість, довгі місяці емігрантського життя в Швейцарії. Їхня значущість для популярності, що так довго оточувала диктатора, зумовлена традиційною роллю бідності й еміграції в історичній уяві італійців, зокрема, серед нижчих верств населення. В тогочасній Італії, що переживала глибоку трансформацію соціальної структури, особа на кшталт Муссоліні уособлювала в очах багатьох італійців, насамперед в очах дрібної буржуазії та вихідців із народу, ідеальний приклад головокрутного соціального зльоту, що очікувано спирався на два кар'єрні інструменти, типові

для суспільства на етапі формування «масової свідомості»: на журналістику та політику. Недаремно в образі Муссоліні, який подолав шлях від «бурхливого, жебрацького, пригодницького життя, що тримало рівновагу на мріях та ілюзіях мистецтва»⁷⁵ до керівництва цілою країною, італійці вбачали пригоду «романтичного пролетарія», щось у душі дев'ятнадцятого століття, якщо хочете, у душі Де Амічіса, у стилі народного роману зі щасливим кінцем, із вичавлюванням із себе жебрака – спершу на індивідуальному, а відтак на колективному рівні, тобто в абсолютному демократично-популістському ключі. Його арсенал становила лише власна воля: типовий приклад «маргіналу», ані печі, ані лави, але здатен створити простір для самоствердження, руйнуючи традиційні класові ознаки в період швидкої мобілізації суспільства. Така постать, як Муссоліні, зовсім не випадково з'явилася саме в той період політичної історії Італії, коли відбувався перехід від олігархічної до демократично-масової моделі політичного суспільства.

Отже треба визнати, що образ Муссоліні дуже міцно вкоренився в пам'яті щонайменше двох поколінь італійців через те, що для них його загальнолюдський і політичний досвід став реальним, нехай навіть неоднозначним життєвим прикладом на тлі економічних і головно соціокультурних змін, що обрушилися на Італію протягом двох перших десятиріч століття з прискоренням подій завдяки Першій світовій війні.

Так чи інак, Муссоліні – звичайно, диктатор, а отже, ворог свободи та демократії – через низку причин став справжнім «демократизатором» італійського суспільства, тим, завдяки кому політика нашої країни набула реально народних, масових масштабів і почала розвиватися на справжньому національному ґрунті.

Можна зауважити, що він став першим політичним лідером Італії, який *фізично* входив у контакт із масами у будь-якому кутку країни, припиняючи гордівливу ізоляцію – типову звичку ліберальної олігархії та політичного класу буржуазії, що з'явився як продукт Рісорджименто. Не дивно, що навіть швидкоплинна зустріч із дучедесь на публічній церемонії або під час його

проїзду якоюсь богом забутою провінцією надовго ставала серйозним мотивом мемуарної літератури, присвяченої цьому двадцятиліттю, і залишалась у згадках поколінь, що росли й жили під час режиму.

Також можна сказати, що Муссоліні був прапороносцем журналізму в сучасному сенсі слова та винахідником нового – прямого, агресивного, народного – підходу до політичної журналістики, першим, хто «наголосив на необхідності переходу від елітної до масової журналістики»⁷⁶. Останній аспект тривалий час залишався поза увагою, хоч і мав вирішальне значення для розуміння його вдачі, раптового політичного сходження та наявності безлічі послідовників серед народу, адже він насправді був «одним із найвидатніших журналістів свого часу з індивідуальним, чітким, гостро агресивним стилем і миттєвим реагуванням [...], здатним справити враження на всіх напрямках: його читали інтелектуали, дрібні буржуа, народ у традиційному розумінні»⁷⁷.

До того ж Муссоліні був новатором у галузі мови та політичного спілкування. Його насичені риторикою та демагогією промови й заклики супроводжувала міміка – в наших очах гротескна, а в дійсності з чітко вивіреними ритмами, паузами та інтонаціями і все це працювало за роки режиму як інструмент народної згоди, тому що ці промови зачіпали, хоча й у різний спосіб, більшу частину слухачів: мова Муссоліні «не розчаровувала вчених, не відлякувала убогих»⁷⁸, він «виражав думки, які резонували з навколишнім оточенням і аудиторією, демонструючи його неймовірну інтуїцію та миттєвий зв'язок з публікою»⁷⁹.

Також він шанував і охоче включав до свого арсеналу найхарактерніші і найперспективніші в культурному плані елементи сучасності: пристрасть до польотів, сп'яніння від швидкості на автостраді, пропагандистську всюдисущість радіомовлення, міфотворчий потенціал кінематографу, підприємницьку чіткість у роботі, спортивно-атлетичну видовищність, культ власного «я» в світлі сучасного індивідуалізму. Як писав у 1925 році Преццоліні, Муссоліні «перший італійський державний діяч [...], що

не відставав хоча б на тридцять років од смаків свого часу»⁸⁰. Це не відмінняє – і в цьому полягає суб'єктивна суперечливість його стосунків із сучасним світом, на яку ми посилалися раніше, – того, що вже в статусі дуче він колись сказав: «Я, син останньої селянської цивілізації, не зумів пристосуватися до канонів капіталістичної цивілізації. [...] Я не приймаю її правил, і мій фашизм є відповіддю епосі, з жорстокістю якої ми не змирилися»⁸¹.

Треба додати, що значну роль зіграла також сучасність його взаємин – помилкою буде вважати їх інструментальними або поверхневими – зі світом культури, хоч яким різношерстим цей світ був, що свідчить про амбітний намір Муссоліні представити фашизм як силу не лише політичного, а переважно духовного й інтелектуального оновлення. Це також не пройшло повз перо засновника «La Voce»: «Муссоліні – перший державний діяч Італії, який мав бодай якийсь зв'язок і порозуміння з тогочасними митцями. Хто ще міг написати вступ до віршів Унгаретті? Хто ще міг узяти участь у спробах реформаторів футуризму? Хто ще міг виявити повагу до Соффічі?»⁸²

Гостро відчуваючи зміни в італійському суспільстві, Муссоліні дотримувався притаманній йому мімікрії, яку часто інтерпретують у суто театральному (типово італійському, звичайно) та карнавальному ключі. В його позах на людях і в приватному житті, в його одязі – усюди він демонстрував протилежності, наочно ілюструючи всі можливі способи життя й чуття італійців, спмагаючись задовольнити багатьох із «нас» у країні на шляху швидкого соціального розмежування: людина з народу та «родич королів», буржуа та військовий, взірцевий батько та чоловік, завзятий спокусник, богохульник антиклерикал і друг церкви (якщо це в інтересах держави), підричник і каменярь – він позував із оголеним торсом між сільськими наймитами, а подекуди – у фраку з капелюхом-котелком. Навіть сьогодні знайомство з численними фотодокументами Муссоліні може виявитися дуже корисним для дослідника, який хоче зрозуміти його хвацький вплив на італійське суспільство в перші десятиліття століття⁸³.

На наш погляд, достатньо навіть побіжного огляду аспектів соціально-політичної та соціально-культурної модернізації, властивих політиці та особистості Муссоліні, аби в черговий раз показати, наскільки важко, а часто ще й оманливо зводити всі складні, динамічні й пов'язані між собою історичні процеси, проявом яких став Муссоліні й фашизм, до якогось одного, навіть дуже яскравого аспекту італійського характеру.

Примітки

- ¹ S. Bertoldi, *Mussolini tale e quale* (1973), Milano, 1975, pp. 26-27.
- ² Цит. за E. Susmel, *Mussolini e il suo tempo*, Milano, 1950, p. 5.
- ³ Цит. за G. Pini e D. Susmel, *Mussolini, l'uomo e l'opera* (1953–1955), Firenze, 1963, vol. I, p. 82.
- ⁴ Там само, p. 176.
- ⁵ Цит. за R. Collier, *Duce! Duce! Ascesa e caduta di Benito Mussolini* (1971), Milano, 1983, p. 41.
- ⁶ Цит. за D. Mack Smith, *Mussolini* (1981), Milano, 1993, p. 43.
- ⁷ Mussolini, *Opera omnia*, vol. XXXIII, p. 269.
- ⁸ Цит. за R. De Felice, *Mussolini il rivoluzionario*, Torino, 1965, p. 734.
- ⁹ L. Passerini, *Mussolini immaginario. Storia di una biografia 1915–1939*, Roma-Bari, 1983, p. 61.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Цит. за G. Grana, *La «rivoluzione fascista»*, Milano, 1985, p. 33.
- ¹² P.C. Masini, *Mussolini. La maschera del dittatore*, Pisa, 1999, p. 8.
- ¹³ Цит. за R. De Felice e L. Goglia, *Mussolini. Il mito*, Roma-Bari, 1983, p. 306.
- ¹⁴ E. Settimelli, *Benito Mussolini*, Piacenza, 1922, p. 30.
- ¹⁵ P. Gorgolini, *Il fascismo nella vita italiana*, Torino, 1923, p. 17.
- ¹⁶ Цит. за Passerini, *Mussolini immaginario*, cit., p. 117.
- ¹⁷ O. Dinale, *Il dominatore della filosofia*, in «Gerarchia», luglio 1930, p. 587.
- ¹⁸ Цит. за De Felice e Goglia, *Mussolini*, cit., p. 102.
- ¹⁹ C. Berneri, *Mussolini grande attore* (1934), Pistoia, 1983, pp. 79-80.
- ²⁰ Цит. за Passerini, *Mussolini immaginario*, cit., p. 128.
- ²¹ C. Rosselli, *Socialismo liberale* (1930), Roma-Firenze-Milano, 1945, pp. 115-116. (Виділення курсивом наше.)
- ²² Цит. за De Felice e Goglia, *Mussolini*, cit., p. 304. (Виділення курсивом наше.)